

УДК 903

О.С. Пересунчак, краєзнавець, вчитель історії
загальноосвітня школа І-ІІІ ст. смт Завалля
Гайворонський район Кіровоградська обл.,
26334, Україна

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ В РАЙОНІ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ Р. ПІВДЕННИЙ БУГ

У статті подається історія археологічних досліджень на території середньої течії річки Південний Буг, починаючи з 1930-х років і до нинішнього часу. Використовуючи результати багатолітньої праці вчених-археологів та власні обстеження стародавніх пам'яток в межах сучасних Гайворонського району Кіровоградської області та Савранського району Одеської області, автор робить спробу привернути увагу науковців до проблеми вивчення, а також їх збереження для наступних поколінь. В науковий обіг вводиться низка нещодавно виявлених пам'яток доби енеоліту – раннього залізного віку.

Ключові слова: неоліт, Буго–дністровська культура, Трипільська культура, Черноліська культура.

Вступ

До території середньої течії р. Південний Буг належать частково землі Гайворонського району Кіровоградської області та Савранського району Одеської області. На думку автора, ця територія має неабияке значення для вивчення дописемного періоду історії України, хоча, на жаль, ця територія недостатньо вивчена археологічною наукою. Тому *метою роботи* є систематизація наукових даних про відомі наці та нещодавно виявлені пам'ятки археології на зазначеній території. *Об'єктами вивчення* є поселення доби неоліту – раннього залізного віку, зафіксовані вченими археологами та місцевими краєзнавцями на протязі 1930–2013 рр. *Предмет вивчення* – артефакти різних історичних епох, виявлені під час дослідження пам'яток археології на території середньої течії річки Південний Буг.

Матеріали та методика дослідження

Для написання роботи були використані наукові праці, пов'язані з вивченням археології краю на протязі 1950–1990-х років, а також власні обстеження вказаних в них пам'яток. Окрім того, під час дослідження зазначених територій автором були виявлені нові поселення, на яких була зібрана певна кількість предметів побуту, знарядь праці, тощо. А також впускні поховання в курганах епохи раннього заліза.

Результати дослідження та їх аналіз

В ході дослідження вказаних пам'яток археології в середній течії р. Південний Буг було встановлено, що жодна з них не внесена до Державного реєстру пам'яток історії та культури і, як наслідок – систематично руйнуються. Території їх локалізовані. На поверхнях більшості поселень зібрана велика кількість уламків кераміки та знаряддя праці, які підлягають систематизації з подальшим вивченням. В науковий обіг вперше введені такі трипільські поселення як Могильне-5, Тополі, Шамраї, Козачий Яр-2, Довгий Яр та ін. На основі вивчення артефактів, виявлених на поселенні Завалля-Кам'яне, автору вдалося уточнити датування пам'ятки етапом В-І Трипілля (до цього воно було помилково віднесене до етапу А).

Під час обстеження насипів курганів, розташованих на зазначеній території, в деяких з них була виявлена кераміка, яка дає можливість віднести впускні поховання до кіммерійської, чорноліської та скіфських культур.

Головними завданнями статті автор вважає введення в науковий обіг нових археологічних об'єктів, привернення уваги до їх вивчення та вирішення питання про їх державну реєстрацію.

З другої половини середини 1990-х рр. автор цієї статті систематично обстежує дану територію і пропонує увазі читачів найновіші дані з археологічних пам'яток Середнього Побужжя. В науковий обіг вводяться нові пам'ятки різних епох: Шамраї, Гнила Скеля, Тополі, Довгий Яр та ін.

Пам'ятки Буго-Дністровської культури

1. Жакчик – поселення Буго-дністровської культури. Знаходилося на лівому березі, за 500 метрів вниз за течією від Березовської ГЕС в урочищі Вовча Гатка. Виявлене В.Даниленком. На поселенні зібрані вироби з кременю, кістки тварин, уламки посуду. Під час розмиву берега автором виявлено скупчення кісток тварин [7].

2. Завалля – поселення Буго-дністровської культури знаходилося на лівому березі, за 800 метрів від Березовської ГЕС вверх по течії Південного Бугу. Займало край правого берега річки. В.Даниленко виявив тут уламки неолітичного посуду [3].

3. Гайворон – Поліжок – поселення Буго-дністровської культури. Знаходилося на однойменному острові на р. Пд. Буг навпроти с. Солгутове (т.з. «Острів Залізний»). Розкопане археологами повністю. Виявлені уламки кераміки, знаряддя праці з каменю, кістки, прикраси із слюди та ритуальне захоронення оленя. Нині пам'ятка знаходиться під водами ГЕС [6].

Поселення трипільської культури

1. Поселення Могильне -1 знаходиться за 1,5 км на південь від с.Могильне на правому високому березі р. Могілянки (30-40 м від води). Площа біля 2га. Виявлене М. Гасюком в 1950 р., яким простежено рештки 4-х жител. [4]. Розкопки не проводилися. Нині поселення вкрите невеликим лісом. В 2011 р. на розораному полі, вище поселення, автором виявлені шліфований наконечник

мотики зі світлого каменю та фрагмент неорнаментованої статуетки. Датується етапом А-III [9].

4 Поселення Могильне – 2 знаходиться за 2 км на південь від попереднього, але займає більш високу ділянку пагорба. Виявлене М.Гасюком [4]. Обстежено в 1987 р. М. Відейком. [1]. В 1993 р. зроблено геомагнітну зйомку. Будівлі розташовувалися в 2 ряди вздовж річки. Відстань між рядами до 30 м, інтервали між будівлям – від 5 – 6 м до 10 м. Ширина жител 4 – 8 м, довжина 8 – 20 м [8]. Досліджувалося місцевими краєзнавцями В.Місютинським, В.Дерезовським та автором. На задернованій поверхні простежуються залишки жител та кераміки, знайдено вироби з кременю, та неорнаментовану статуетку [10]. Поселення частково зруйноване під час будівництва ставкової греблі та спробою в 2011 р. посадити тут ліс. На поселенні виявлені численні уламки посуду з прокресленим орнаментом та фрагмент статуетки типу В (за класифікацією А. Погожевої). Площа поселення близько 4 га (за результатами геомагнітної зйомки). Відноситься до етапу А III, 1 [8].

5. Поселення Могильне – 3 (Єжеликовий Яр, околиця с. Жакчик) – розташоване за 1 км на південний – схід від попереднього на похилому березі безіменного струмка, що впадає в р. Могілянку (нині тут ставок). Поселення займало площу біля 9 га (за даними М. Гасюка – 20 га) [4]. З північного боку вона було захищене яром, північний берег якого переходив у височину.

Досліджувалося краєзнавцями М. Гасюком, В. Місютинським, В. Дерезовським та автором. В 1993 р. тут була проведена аеромагнітна зйомка. В результаті було виявлено 105 аномальних об'єктів, більшість яких сконцентрована на площі 6 га, і зафіксована система забудови поселення, яка характерна для поселень пізнішого етапу культури. Комплекс будівель нагадує два еліпси вписаних один в другий. Внутрішня є прямокутником зі сторонами близько 100 x 180, а зовнішня – 180 x 230м. Між ними є незабудований простір шириною від 10–20 до 40–50 м. Два найбільші житла мають розмір 10 x 15 м. На думку М. Відейка, ці будівлі були громадськими спорудами або резиденцією вождя [2]. Спосіб забудови поселення найбільше відповідав потребам оборони.

В 2003р. поселення було частково пограбоване: розкопано близько 15 жител. На поверхні землі автором зібрано велику кількість крем'яних виробів, фрагменти кераміки та кілька десятків глиняних статуеток типів А, В та С.

Заслуговує на увагу знахідки фрагмента леза кованого бронзового ножа та уламків неорнаментованої кераміки з пружком під вінчиком, що може свідчити про багаточисельність пам'ятки [10].

6. Поселення Могильне – 4 знаходиться південніше попереднього на лівому березі р. Могілянки при переході на плато (за 50 м від води) на території с. Жакчик. Зафіксоване М. Гасюком, який виявив тут сліди будівель [4]. В 1987 р. територія, зазначена М.Гасюком, обстежувалася М.Відейком [1], але сліди поселення ним не були виявлені. В 2007 році дану територію обстежував автор. На присадибній ділянці місцевого жителя на окремій ділянці було виявлено уламки обпаленої глини, подібної до трипільської. Решток кераміки, знярядь з кременю та відходів кремнієвого виробництва не знайдено.

7. Поселення Жакчик. Відкрито В. Даниленком у 1955 р. Багатошарове. Відноситься до етапу А, В І. Локалізувати поселення автору не вдалося. Швидше всього, поселення знаходилося на березі Південного Бугу, де В.Даниленко виявив неолітичне поселення (район Вовчої гатки) [7].

8. Поселення Могильне-5. Виявлене О. Пересунчаком. Досліджується автором та жителем с. Жакчик В. Панасюком. Розташоване на плато між двома річками навпроти поселень Могильне-2 та Могильне-3. На розораній площі поселення виявлено уламки прокресленої кераміки, вироби з кременю, кам'яні наконечники мотик, фрагменти статуеток. Заслугує на увагу фрагмент статуетки із змією у руках (версія автора) та пофарбованою вохрою [9].

9. Поселення Козачий Яр – 1 розташоване за 7км на південний – схід від с. Казавчин на високій надпойменній терасі (до 30м над водою). З північної сторони поселення обмежене крутим правим берегом р. Пд. Буг зі східної – крутими схилами урочища Козачий Яр. Виявлене В. Місютинським [8]. Досліджувалося автором. Частково зруйноване внаслідок незаконних розкопок та сільськогосподарських робіт. На поверхні відслідковуються залишки будівель, а на розораній площі – уламки кераміки. Під час дослідження автор виявив оригінальні глиняні кружки, які мали, ймовірно ритуальне призначення. Кремнієві вироби трапляються рідко. Дуже часто зустрічається кремнієва галька. На поселенні знайдені також крем'яні наконечники стріл та глиняне прясельце. Поселення відноситься до етапу В – І [10].

10. Поселення Козачий Яр – 2. Поселення етапу В-І. Виявив О. Пересунчак в 2009 році. Розташоване на високому плато. З півночі обмежене високим берегом Південного Бугу, із заходу – схилами Козачого Яру. Пам'ятка майже повністю зруйнована гранітним кар'єром. На поверхні – шари обпаленої глини, уламки кераміки, вироби із кременю. Автор висловлює припущення, що Козачий Яр – 2 є частиною поселення Козачий Яр-1 [9].

11. Поселення Довгий Яр розташоване за 1,5 км на південь від с. Казавчин на високому надзаплавному плато правого берега р. Пд. Буг. Виявлене автором в 1998 р. Пам'ятка обмежена з однієї сторони крутим берегом ріки та схилами яру. Площа майже вся задернована. Розкопки не проводилися. На поверхні зібрані уламки кераміки, знайдено два наконечника стріл у формі вербового листка. Відноситься поселення, ймовірно, до етапу В- І [9].

12. Поселення Березовська ГЕС знаходиться на мисі першої лесової тераси лівого берега р. Пд. Буг поблизу зруйнованої ГЕС. З півночі обмежене балкою. Відкрито В.Даниленком в 1955 р. В 1960-х рр. досліджувалося експедицією В. Цибескова [12], а в 1989-1999р.р. експедицією Інституту археології НАНУ під керівництвом О. Цвек. Площа поселення 10га [11]. Відноситься до етапу В-І (3600 – 3500 рр. до н.е. або 4600 – 4400 рр. до н.е. за каліброваним датуванням) [11]. Нині більша його частина пам'ятки зайнята дачними ділянками.

В 2009 р. автором тут була виявлена статуетка з прокресленими орнаментами у формі Оранти та фрагмент мальованої кераміки (ймовірно, імпортована з території Молдови чи Румунії) [10]. На даний час більшість матеріалів досліджень зберігаються в інституті археології НАН України та в Одеському дер-

жавному університеті. На думку О.Цвек, цінність знахідок виявлених на поселенні, дає змогу віднести Березовську ГЕС до пам'яток європейського рівня.

13. Поселення Тополі виявлене О. Пересунчаком у 2003 р. Пам'ятка знаходиться за 1 км від західної околиці с.Тополі. Із заходу обмежена лівим схилом Хашуватського Яру. Займає схил правого берега безіменної річки (нині ставка). Більша частина поселення задернована. Вверх по схилу на розораному плато спостерігаються сліди будівель. Серед підйомного матеріалу переважають шматки кераміки. Кремінних виробів небагато. Серед знахідок два орнаменти з ікла кабана, кремнієві наконечник мотики та стріли. Розкопки не проводилися [9].

14. Поселення Завалля – Кам'яне знаходиться на правому березі Пд. Бугу за 1 км від мосту вниз за течією навпроти смт Завалля. Розташоване на обширному пагорбі посеред поля за 300 м від річки. Очевидно, частково зруйноване під час будівництва дороги на с. Кам'яну Одеської області. Виявлене в 1974 р. На поверхні простежуються рештки будівлі. Зібрано велику кількість виробів з кременю, уламки кераміки, розтиральники округлої форми, уламки сокир з кременю та граніту. Заслужує на увагу кремнієва пластину довжиною 15 см сірого кольору. Поселення повторно датоване (автором) етапом В-I [9].

15. Поселення Шамраї знаходиться за 3 км від попереднього вниз за течією ріки на високому плато (територія Савранського району Одеської області). Поселення повністю вкрите лісовими насадженнями, що значно утруднює дослідження. На дорозі, яка проходить через лісок трапляються уламки кераміки із товченою ракушкою в тісті, крем'яні вироби, шматки обпаленої глини (локалізовано в одному місці). Пам'ятка виявлена О. Пересунчаком в 1999 р. [9].

Поселення доби бронзи

Поселення Гнила Скеля. Знаходиться на високому правому березі р. Пд. Буг за кілька сотень метрів вгору по течії від колишнього Савранського гранітного кар'єру Одеської області. В 2010 р. автором зібрана невелика кількість уламків посуду та кремнієвих відщепів. Автор припускає приналежність пам'ятки до сабагинівської культури [10].

Козачий Яр. Поселення знаходиться лівому схилі яру (в місці його вигину) за 2 кілометри від русла р. Пд. Буг. Виявлене В.Місютинським. Автором статті зібрані уламки кераміки з пружком по периметру та наліпом у вигляді кнопки, а також кам'яне навершя булави і нуклеус Поблизу пам'ятки також знайдена мідна сережка [10].

Кургани

1. В насипі кургану поблизу Козачого Яру автор виявив два фрагменти чорно лощеної кераміки з прокресленими і заповненими білою пастою візерунками. Припускається її приналежність кіммерійській культурі [10].

2. На розораній поверхні кургану поблизу смт Завалля виявлені рештки кістяка та фрагменти чорнолощеної кераміки з прокресленими звисаючими вниз від подвійної лінії заштриховані трикутники. Поховання виявлене В. Місютинським. Досліджується автором. В 2010 р. тут крім кераміки виявлено також скребок. Ймовірно, артефакти відносяться до чорноліської культури [10].

3. В 2005 р. в насипах двох курганів в урочищі Шамраї (територія Кам'януватської сільської ради Савранського району) О. Пересунчак виявив уламки кераміки із світло-коричневої глини із прокресленими орнаментами. В 2010 р. тут же знайдено кремнієвий наконечник стріли трикутної форми та фрагмент бурштинової підвіски у формі ромба (верхня частина виробу). За припущенням автора, артефакти, виявлені в насипі кургану відносяться до скіфського часу [10].

Висновки

Отже, в середній течії басейну р. Південний Буг, починаючи з 30-х років минулого століття і в даний час відкрито низку пам'яток археології, які, без сумніву, мають практичне значення для вивчення стародавньої історії згаданого регіону. Більшість описаних в статті об'єктів не локалізовані на місцевості, не занесені до реєстру пам'яток історії та культури і, як наслідок, не взяті під охорону державою. Сподіваюся, що дана стаття приверне увагу науковців-археологів та всіх, хто не байдужий до вивчення минулого Північного Причорномор'я.

Список використаної літератури

1. *Видейко М.Ю.* Отчет об археологической разведке в Гайворонском районе Кировоградской области в 1987 году / М.Ю. Видейко // НА ИА НАНУ. – 1987/37а.
2. *Видейко М.Ю.* Шляхами трипільського світу / М.Ю. Видейко. – К.: Наш час, 2007. – 296 с.
3. *Гаскевич Д.Л.* Кераміка «самчинського» типу та проблеми періодизації буго-дністровської неолітичної культури / Д.Л. Гаскевич // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2008.- Вип. 11. – С.157-187.
4. *Гасюк М.С.* Разведки раннетрипольских поселений у с. Могильна / М.С. Гасюк // КСИИМК, 1954. – Вып. 54. – С.173-175.
5. *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины / В.Н. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1974. – 176 с.
6. *Даниленко В.Н.* Неолит Украины / В.Н. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1969. – 285 с.
7. *Даниленко В.Н.* Отчет об археологических исследованиях южнобугского отряда за 1955 год / В.Н. Даниленко. – Киев, 1955.- Науковий архів ІА АН УРСР № 2681.
8. *Енциклопедія Трипільської цивілізації* / [ред. М.Ю. Видейко, Н.Б. Бурдо]. – К., 2004. – Т.1-574 с., Т.2.-654 с.
9. *Пересунчак О.С.* Нові трипільські поселення на Південному Бугу / О.С. Пересунчак // Земледельцы и скотоводы древней Европы. – Киев – Санкт-Петербург, 2012. – С. 149-159.
10. *Пересунчак О.С.* Пам'ятки археології Гайворонщини / О.С. Пересунчак // Матеріали ІV обласних краєзнавчих Куценківських читань. – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2012. – С. 71-79.
11. *Цвек Е.В.* Восточно-трипольская культура и некоторые аспекты структуры кукутено-трипольской мегаобшности / Е.В. Цвек // Земледельцы и скотоводы древней Европы. – Киев – Санкт-Петербург, 2012.– С.225-245.
12. *Цыбесков В.П.* Некоторые итоги исследования Березовского поселения / В.П. Цыбесков // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1971.- С.187-192.

References

- [1] Videjko M.Yu. 1987. Otchet ob arheologicheskoy razvedke v Gajvoronskom rajone Kirovogradskoj oblasti v 1987 godu. NA IA NANU.
- [2] Videjko M.Yu. 2007. Shlyahami tripil'skogo svitu. K.: Nash chas.
- [3] Gaskevich D.L. 2008. Keramika samchinskogo tipu ta problemi periodizacii bugo-dnistrovskoi neolitichnoi kulturi. Kamyana doba Ukraїni. K.: Shlyah, 2008. 11: 157-187.
- [4] Gasyuk M.S. 1954. Razvedki rannetripolskih poselenij u s. Mogilna. KSIIMK. 54: 173-175.

- [5] Danilenko V. N. 1974. Eneolit Ukrainy. K.: Naukova dumka.
[6] Danilenko V.N. 1969. Neolit Ukrainy. K.: Naukova dumka.
[7] Danilenko V.N. 1955. Otchet ob arheologicheskikh issledovaniyah yuzhnobugskogo otryada za 1955 god. Naukovij arhiv IA AN URSR (2681). Kiev.
[8] Enciklopediya Tripil'skoї civilizacii, red. M.Yu. Videjko, N.B. Burdo. K. 2004.
[9] Peresunchak O.S. 2012. Novi tripil'ski poselennya na Pivdennomu Buzi. Zemledelcy i skotovody drevnej Evropy. 149-159.
[10] Peresunchak O.S. 2012. Pamyatki arheologii Gajvoronschini. Materiali IV oblasnih kraeznavchih Kucenkivskih chitan. – Kirovograd: Lisenko V.F. 71-79.
[11] Cvek E.V. 2012. Vostochno -tripolskaya kultura i nekotorye aspekty struktury kukuteno-tripolskoj megaobschnosti. Zemledelcy i skotovody drevnej Evropy. 225-245.
[12] Cybeskov V.P. 1971. Nekotorye itogi issledovaniya Berezovskogo poseleniya. Materialy po arheologii Severnogo Prichernomor'ya. 187-192.

Надійшла 3.03.2014 р.

А.С. Пересунчак, краєвед, учитель истории
Общеобразовательная школа I-III ст., пгт Завальє
Гайворонский район, Кировоградская обл., 26334, Украина

ПАМ'ЯТНИКИ АРХЕОЛОГІЇ В РАЙОНЕ СРЕДНЕГО ТЕЧЕННЯ Р.ЮЖНИЙ БУГ

Резюме

К території середнього течення р. Южний Буг належать частинно землі Гайворонського району Кировоградської області і Савранського району Одеської області. По мнению автора, эта территория имеет важное значение для изучения до письменного периода истории Украины.

Начиная со второй половины 1990-х гг. автор статьи проводит систематические обследования данной территории и предлагает вниманию читателей новейшие данные о археологических памятниках Среднего Побужья. В научное обращение вводятся памятники разных эпох: Шамраи, Гнилая Скала, Длинный Яр и др.

Ключевые слова: Неолит, Буго-днестровская культура, Трипольская культура, Чернолеская культура.

O.S. Peresunchak, teacher of history
Zavaliie Elementary school,
Gayvoron region, Kirovograd district, 26334, Ukraine

ARCHAEOLOGICAL SITES WITHIN THE MIDDLE PART OF THE SOUTHERN BUG RIVER

Abstract

Author the paper from the second half of the 1990th has carried out systematic investigations of the territory of the Middle Pobuzhie. The newest facts about archeological monuments of the study area are given. The monuments of different epoch e.g. Shamrai, Gnilya Skelya, Topoli, Long Kavine etc., are listed and offered for the further use in scientific literature:

Keywords: Neolithic, Bug-Dniester culture, Tripoli culture, Chornoliska culture.